

## Zachowanie pamięci o ziemi ostrowskiej. Przegląd dokumentacji

---

### STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono inicjatywy osób indywidualnych, instytucji (biblioteki, ośrodki kultury, szkoły, muzea, samorządy, parafie), środowisk oświatowo-kulturalnych i naukowych, stowarzyszeń miłośników miejscowości, na rzecz zachowania pamięci o ziemi ostrowskiej, podkreślając ich wyraźną intensyfikację w ostatnich dwóch dekadach. Zwrócono uwagę na znaczenie dokumentowania dziedzictwa regionalnego w postaci publikacji oraz na potrzebę poszerzania grona badaczy i wsparcia samorządów dla ochrony pamięci, budującej lokalną tożsamość.

**Słowa kluczowe:** ziemia ostrowska, pamięć regionalna, dokumentacja historyczna, publikacje regionalne, badacze ziemi ostrowskiej

Jan Paweł II w książce *Pamięć i tożsamość* pisał: „Pamięć jest tą siłą, która tworzy tożsamość istnień ludzkich, zarówno na płaszczyźnie osobowej, jak i zbiorowej. Przez pamięć bowiem w psychice osoby tworzy się poniekąd i krystalizuje poczucie tożsamości”<sup>1</sup>. Mówiąc o tożsamości, najczęściej mamy na myśli tożsamość narodową, ale termin ‘tożsamość’ ma zakres bardziej zróżnicowany i może odnosić się do wspólnej kultury, religii, wartości, języka, które są charakterystyczne dla jakiegoś narodu, grupy etnicznej czy regionalnej, jak również osoby. Najkrócej mówiąc, tożsamość, to świadomość tego, co łączy, a zarazem oddziela od innych pod względem językowym, kulturowym, geograficznym, historycznym. To także jakiś rodzaj więzi psychicznej z naszymi przodkami, którzy na tej ziemi żyli.

Świadomość tożsamości wiąże się z patriotyzmem, bowiem patriotyzm, to przywiązanie do własnej ojczyzny, a ojczyzna, to wspólna mowa, wspólna ziemia, wspólna pamięć<sup>2</sup>. Patriotyzm,

---

<sup>1</sup> Jan Paweł II: *Pamięć i tożsamość*. Kraków: Wydaw. Znak, 2005, s. 149.

<sup>2</sup> Filozof Bogusław Wolniewicz: *Kluczowe myśli w cytatach*, <https://www.youtube.com/watch?v=mLH0k7TYUII>

to duma wynikająca ze świadomości zakorzenienia w miejscu, kulturze, historii. Te trzy kategorie – pamięć, tożsamość, patriotyzm – są bliskie zakresowo, choć nietożsame. Jak się wydaje najważniejsza jest pamięć. Zachowanie pamięci o dziedzictwie kulturowym, tradycji i języku jest podstawą budowania wspólnoty, co pozwala narodowi czy grupie trwać historycznie.

Tożsamość regionalna (lub wręcz lokalna), to przede wszystkim identyfikacja z terytorium „rodzinnym”, miejscem urodzenia, pochodzenia, historią, zwyczajami, kulturą. W czym przejawia się wspólna pamięć dotycząca regionu? W jaki sposób zachować ją i kultywować? Kto jest odpowiedzialny za zachowanie pamięci o dziedzictwie regionalnym? Indywidualnie, każdy człowiek, chyba najbardziej chce zachować pamięć o swojej rodzinie i miejscu swojego pochodzenia. Zwykle dowiadujemy się o tym od rodziców, dziadków, pradziadków. Czasem rodzice czy dziadkowie spisywali historię swojej rodziny, częściej jednak potomkowie starają się ją odtworzyć na podstawie dokumentów: akt urodzin, zgonów, małżeństw, dokumentów notarialnych, testamentów itp.

Kolejny etap, to pamięć o miejscu pochodzenia i najbliższych grupach społecznych zamieszkałych we wsi czy miasteczku i większych jednostkach lokalnych („ziemiach”, parafiach, gminach). Tu zachowanie pamięci opiera się przede wszystkim na opracowaniach monograficznych przygotowanych na podstawie materiałów archiwalnych, w tym odtworzeniu stanu ludności w poszczególnych okresach, analizie dokumentów kościelnych (metryki, lustracje biskupie), spisach podatkowych, dokumentach administracyjnych i prawnych dotyczących danej społeczności (np. dekrety o nadaniu ziemi chłopom, udokumentowane zatargi mieszkańców, procesy).

Praktyczna dbałość o zachowanie pamięci regionalnej i lokalnej, to wszelka dokumentacja działalności ludzi i instytucji, historia wydarzeń, zwyczajów, życia codziennego, związanych z danym terytorium. To także dokumentacja zanikających zwyczajów i pieśni ludowych, niszczących obiektów architektonicznych, dbałość o upamiętnienie miejsc poświęconych naszym przodkom: cmentarzy, miejsc bitew, kapliczek, krzyży, ulic. Mówiąc o dokumentowaniu, mamy na myśli głównie dokumentację pisaną, fotograficzną, wystawienniczą, którą zajmują się osoby indywidualne oraz instytucje: biblioteki, muzea, towarzystwa społeczno-kulturalne, szkoły, ośrodki kultury, parafie.

### **Osoby indywidualne**

Na podstawie własnej obserwacji wiemy, że są wśród nas osoby, które bardziej niż inne, interesują się historią i kulturą lokalną. Są to zwykle nauczyciele, bibliotekarze, miejscowi działacze społeczno-kulturalni, księża. Gromadzą materiały archiwalne, piszą wspomnienia, organizują wycieczki do miejsc „historycznych”, biorą udział w spotkaniach, wreszcie opracowują i publikują artykuły czy książki. Takie osoby były i są w Ostrowi i okolicznych miejscowościach.

Trzeba tu wspomnieć przede wszystkim Mieczysława Bartniczaka, nauczyciela, regionalni-

stę, badacza historii ziemi ostrowskiej, który całe życie gromadził dokumenty oraz opisywał wydarzenia związane głównie z okresem powstania styczniowego i II wojny światowej. Jest autorem wielu artykułów publikowanych, m.in. w „Roczniku Mazowieckim”, „Zapiskach Ciechanowskich”, „Mówią Wieki” oraz książek: *Grądy i Komorowo 1941-1944: z dziejów Stalagów 324 i 333 – Ostrów Mazowiecka* (1978), *Od Andrzejewa do Pecynki 1939-1944* (1984), *Lipniak Majorat oskarża i przypomina* (1989), *Ostrów Mazowiecka i okolice: panorama historyczno-krajoznawcza* (1987).

Kolejną osobą, która miała niewątpliwe zasługi dla historii lokalnej był Ryszard Ejchelkraut. Jest on autorem książki o powstaniu styczniowym na terenie ziemi ostrowskiej (*Na 150. Rocnicę Powstania Styczniowego 1863 r.*, 2013) oraz informatorów historycznych poświęconych ostrowskim cmentarzom wojskowym *Cerkiewka* (2010) i *Cmentarze wojenne* (2011). Przede wszystkim jednak był piewą Szkoły Podchorążych Piechoty w Komorowie, zbierał dokumenty, pamiątki, wspomnienia. Powołał do życia i przez 20 lat był redaktorem kwartalnika „Rzeczpospolita Podchorążacka”. Na łamach pisma przedstawiał dzieje Szkoły i bohaterskie czyny jej absolwentów na wszystkich frontach II wojny światowej, zamieszczał wspomnienia podchorążych i relacje z obchodów kolejnych rocznic. Prezentował ciekawe fakty historyczne z dziejów ziemi ostrowskiej, przybliżał sylwetki zasłużonych Ostrowian. W 100. rocznicę utworzenia SPP ukazał się okolicznościowy numer pisma „Rzeczpospolita Podchorążacka” (2017). R. Ejchelkraut jest również współautorem książki *Zarys dziejów Szkoły Podchorążych Piechoty w Ostrowi Mazowieckiej* pod redakcją naukową Adama Dobrońskiego (1999). Autor chętnie dzielił się swoją wiedzą, przez 10 lat prowadził w Miejskiej Bibliotece Publicznej cykl gawęd historycznych „Spacerkiem po Ostrowi” oraz „Znani i lubiani w Ostrowi Mazowieckiej”. Zgromadził też wiele materiałów archiwalnych i fotografii, które przekazał do Muzeum – Dom Rodziny Pileckich.

W pewnym stopniu prace i zainteresowania Ryszarda Ejchelkrauta kontynuuje Andrzej Mierzwiński, który specjalizuje się w badaniu spraw wojskowych na terenie powiatu, w szczególności garnizonu w Komorowie, dziejów 18. Pułku Artylerii Lekkiej oraz wydarzeń z okresu powstania styczniowego, wojny polsko-bolszewickiej i II wojny światowej, spisuje również biografie zasłużonych Ostrowian. Jest autorem książek *Rok 1920 na ostrowskiej ziemi* (2020) oraz *Rotmistrz Waclaw Haczyński* (2022). Trzeba tu także odnotować działalność Jana Kaczyńskiego, polonisty z Liceum Ekonomicznego, później profesora Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, literaturoznawcy, bibliofila, który interesował się głównie literaturą piękną na ziemi ostrowskiej. W badaniu historii miasta i powiatu ma swój znaczący udział prof. Adam Dobroński, pochodzący z Ostrowi, autor wielu poważnych publikacji, w tym książki *Ziemia Ostrowska do 1914 roku* (2021).

Warto też wspomnieć autorów związanych z konkretnymi miejscowościami: Daniela Edwarda Skłodowskiego, autora opracowania *Losy mieszkańców gminy Zaręby Kościelne w latach wojny 1939-1945* (2004, wyd. 2 – 2024), prof. Benona Dymka, autora książki *Bojany: wieś Puszczy*

Białej (2015). Historią lokalną zajmuje się również Jadwiga Sadowska, autorka dwóch książek o Kaczkowie Starym i Nowym: *Mieszkańcy Kaczkowa Starego i Nowego w parafii Brok (od połowy XVIII do połowy XX wieku)* (2015, wyd. 2. – 2016), *Z historii Kaczkowa Starego i Nowego w parafii Brok (od XV wieku)* (2024). Historię Małkini i jej najbliższej okolicy przedstawił Wojciech Hadała w publikacji *Małkinia od czasów najdawniejszych* (2014). O Małkini pisze też pochodzący z Błędnicy Krzysztof Ościłowski (publikacje w „Roczniku Ostrowskim”).

Niewątpliwe zasługi w dokumentowaniu historii ziemi ostrowskiej ma Zbigniew Banaszek, organizator i właściciel prywatnego Muzeum Kresów i Ziemi Ostrowskiej. Muzeum ma wielkie zbiory dokumentów życia społecznego, widokówek, kart pocztowych, fotografii, map, obrazów, mundurów, broni. Muzeum jest również wydawcą książek związanych z historią Ostrowi (Krzysztof Tracki *Młodość Witolda Pileckiego*, 2021; Jerzy Dąbrowski *Szkoła Podchorążych Piechoty: zarys historii*, 2020).

W październiku 2018 r. Jerzy Madzelan pochodzący z Broku utworzył portal internetowy (<https://madzelan.cba.pl>) pt. „Opowieści, historie, legendy brokowskie”, na którym zamieszcza artykuły poświęcone miastu Brok i szeroko rozumianej okolicy (Poręba, Sadowne, Prostyń, Nur, Andrzejewo, Jasienica, Małkinia), ogólnie terenom nadbużańskim (po obu stronach rzeki). Od 2018 do 2025 r. ukazało się ponad 150 artykułów oraz ok. 150 tekstów, które są fragmentami publikacji głównie z XIX-wiecznych czasopism. Znajdziemy tu artykuły o charakterze historycznym, sięgające XV-XVI wieku, dotyczące ludzi pochodzących z tych okolic, wydarzeń historycznych, życia codziennego, zwyczajów, szkolnictwa, sądownictwa. Pewna część artykułów zamieszczanych na portalu została opublikowana w książkach wydanych przez MBP w Ostrowi: Jerzy Madzelan *Ludzie i wydarzenia: opowieści z historii Broku, Ostrowi i okolic* (2022), *Z historii życia codziennego, oświaty i kultury na ziemi ostrowskiej* (praca zbiorowa, 2024).

Badaniem historii i kultury Puszczy Białej zajmował się urodzony w Osuchowej Wincenty Szydlik, nauczyciel, dziennikarz, autor tekstów zamieszczanych m.in. w „Roczniku Mazowieckim” i „Zeszytach Naukowych” Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego. Szczególnie ważne dla powiatu ostrowskiego są książki *Osadnictwo kurpiowskie na Puszczy Białej* (współautor syn Robert Szydlik, 2001) oraz *Puszcza Biała: strony rodzinne* (2002), w których opisuje, m.in. Osuchową, Nagoszewo, Brok, Małkinię, Porębę.

Warto zwrócić uwagę na publikację Haliny Rytel-Skorek, opatrzoną wstępem prof. Wandy Decyk-Zięby, *Wrota do przeszłości. Słownik gwarowo-kulturowy Treblinki i okolic*. Jest to kompendium wiedzy o języku mieszkańców Treblinki, obejmuje również sąsiednie miejscowości Prostyń, Sadowne, Małkinię, Ceranów, Kosów Lacki. Autorka, emerytowana nauczycielka, przedstawiła realia życia na wsi, począwszy od okresu międzywojennego do końca XX wieku. Słownik zawiera informacje o rolnictwie, kolejnictwie, urzędzie, pracach domowych, kulturze oraz o obozie zagłady i pracy w Treblince.

Wśród badaczy ziemi ostrowskiej należy wymienić Krzysztofa Mielnikiewicza, nauczyciela, społecznika, myśliwego, publicystę. Jego zainteresowania skupiają się przede wszystkim na historii i kulturze łowiectwa. W 1997 r. napisał i wydał monografię *50 lat Koła Łowieckiego „Mykita” w Ostrowi Mazowieckiej 1947-1997*. Obraz łowiectwa w regionie przedstawił w publikacji *O łowach w Puszczy Białej i w Kole Łowieckim „Mykita”* (2008). Jest również autorem książki *Puszczańskie łowy: monografia łowiecka okręgu ostrołęckiego* (2010).

W 2024 r. ukazała się książka pochodzącego z Ostrowi Macieja Falkowskiego *Ślachta: historie z podlasko-mazowieckiego pogranicza* (2024). Autor, opierając się na historii rodzinnej, przedstawił świat drobnej szlachty i jej potomków zamieszkujących południowo-wschodnie gminy powiatu ostrowskiego.

Przyczynek do badania historii ziemi ostrowskiej stanowią opracowania Alicji Wysockiej *Dzieje rodziny Załusków* (2015) oraz *Szulborscy* (2024). Autorka przedstawiła w nich historię wywodzących się z Andrzejewa i okolic, rodów Załusków i Szulborskich oraz sylwetki ich przedstawicieli. Wielu z nich odegrało ważną rolę w życiu miejscowości, m.in. ks. Leonard Załuska organizował Ochotniczą Straż Pożarną, Koło Polskiej Macierzy Szkolnej, kasy oszczędnościowe. Ks. Walenty Załuska jest autorem szkicu historycznego *Andrzejewo i kościół andrzejewski z 1908 r.*

Rodzinne historie spisała również Sylwia Wolska w opublikowanej w 2019 r. książce *Historia Olszewa i jego mieszkańców oraz osób, które los z nimi związał, na tle wydarzeń dziejowych, w dokumentach i wspomnieniach*. Autorka przedstawiła dzieje wsi Olszewo-Cechny położonej w gminie Andrzejewo, ukazała także losy poszczególnych członków rodzin Penkałów i Iwanowskich oraz osób z nimi spokrewnionych na tle wydarzeń historycznych.

Apolinary Kropiwnicki z kolei opracował *Genealogię rodu Dzieńiszewskich i rodzin spokrewnionych od XVIII do XXI wieku: na podstawie ksiąg parafialnych Parafii Rzymsko-Katolickiej pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny w Ostrowi Mazowieckiej i osobistych kontaktów z osobami żyjącymi* (2012).

Wspomnijmy też publikacje Grzegorza Antoszka i Leszka Zugaja *Wojna polsko-bolszewicka 1920 roku i czasy powojenne na obszarze Gminy Ostrów Mazowiecka* (2020) oraz *Powiat Ostrów Mazowiecka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych* pod red. Kazimierza Krajewskiego (2016).

Zauważmy też, że badania dotyczące ziemi ostrowskiej prowadzą grupy niesformalizowane. W ostatnich latach prace nad dialektem mazowieckim prowadziła prof. Barbara Falińska (pochodząca ze wsi Wysocze) wraz z pracownikami Polskiej Akademii Nauk. W ramach projektu „Dialog Pokoleń” pracownicy Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego we współpracy z uczniami ostrowskich szkół, nauczycielami i bibliotekarzami badali nazwy miejscowe (nazwy miejscowości, rzek, mikrotoponimów). Efektem tych prac jest publikacja pod redakcją

naukową Moniki Jabłońskiej i Moniki Kresy pt. *Nazwane, czyli ważne: toponimy, hydronimy i mikrotoponimy powiatu ostrowskiego w ujęciu onomastycznym* (2023).

W 2025 r. została wydana praca zbiorowa pt. *Znak wiary i polskości: parafia i kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Ostrowi Mazowieckiej*. Inicjatorem był ks. Jan Okuła, a autorami: Andrzej Mierzwiński, Adam Dobroński, ks. Dariusz Tułowiecki, ks. Krzysztof Chodkowski. Warto tu dodać, że najpełniejszą monografię w naszej okolicy ma kościół w Prostyni. Jest to *Sanktuarium i parafia Trójcy Przenajświętszej i św. Anny w Prostyni* (2011) autorstwa ks. Pawła Rytla-Andrianika.

## **Instytucje i organizacje**

Instytucje i organizacje istniejące na jakimś terenie mają możliwość prowadzenia działalności utrwalającej pamięć regionalną i lokalną. Dotyczy to zarówno instytucji administracyjnych (urzędy gminne, powiatowe, miejskie), jak i kulturalnych, takich jak biblioteki, szkoły, muzea, stowarzyszenia miłośników miejscowości, parafie, a nawet koła łowieckie. Można uznać, że najbardziej aktywną działalność lokalną prowadzą biblioteki oraz stowarzyszenia społeczno-kulturalne. Tak również jest na naszym terenie.

W 1975 r. (po pięciu latach przygotowań) ukazała się praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Russockiego pt. *Ostrów Mazowiecka: z dziejów miasta i powiatu*. Wydawcą był Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych w Warszawie, ale o wydanie książki zabiegał Urząd Powiatowy w Ostrowi oraz Towarzystwo Miłośników Ziemi Ostrowskiej. Autorami byli późniejsi znani badacze dziejów ziemi ostrowskiej: m.in. Mieczysław Bartniczak, Adam Dobroński, Benon Dymek, Józef Kazimierski, Jan Kaczyński, Adam Zakrzewski.

W 2009 r. powołano Ostrowskie Stowarzyszenie „Ludzie z Pasją”, którego celem statutowym jest problematyka lokalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Inicjatorem był ówczesny dyrektor Szkoły Podstawowej nr 2 w Ostrowi Mazowieckiej Jerzy Bauer. Najbardziej widocznym efektem tej działalności jest „Rocznik Ostrowski: regionalne pismo popularno-naukowe”, którego wydawcą jest Stowarzyszenie, a od trzeciego numeru, również Miejska Biblioteka Publiczna (MBP) w Ostrowi. Pierwszy rocznik ukazał się w roku 2015. Promocja kolejnych numerów pisma połączona jest z coroczną konferencją regionalistyczną „Pasja. Kultura. Dziedzictwo”. Trzeba tu dodać, że „Rocznik Ostrowski” jest od początku wspierany przez władze samorządowe miasta, a na szczególne podziękowanie zasługuje Jerzy Bauer – obecny Starosta Powiatu, a wcześniej Burmistrz Ostrowi Mazowieckiej.

W grudniu 2020 r. w strukturze MBP w Ostrowi powstał Ośrodek Edukacji Regionalnej „Pamięć i Tożsamość”, którego celem jest archiwizacja, popularyzacja i publikowanie informacji o naszym mieście i regionie. Jeszcze przed powstaniem ośrodka MBP opublikowała zbiór relacji *Wojna 1939-1945 we wspomnieniach mieszkańców Ostrowi Mazowieckiej i okolic* (2019) pod redakcją Jadwigi Sadowskiej i Aliny Wierzbickiej. Kolejną pozycją była monografia Adama



Ryc. 1. Wybrane publikacje z księgozbioru regionalnego Miejskiej Biblioteki Publicznej

Dobrońskiego *Ziemia Ostrowska do 1914 roku* (2021). Rok później wydano książkę Jerzego Madzelana pt. *Ludzie i wydarzenia: opowieści z historii Broku, Ostrowi i okolic* (2022). W 2024 r. ukazała się publikacja *Z historii życia codziennego, oświaty i kultury na ziemi ostrowskiej*, zawierająca publikacje Jerzego Madzelana, Jadwigi Sadowskiej, Aliny Wierzbickiej, Anny Dudy-Depty, Alfredy Tyszki. Inicjatywy wydawnicze MBP należy uznać za niezwykle cenne, bowiem składają się one na szeroką panoramę historii oraz kultury historycznej i współczesnej ziemi ostrowskiej. Dodajmy, że MBP udokumentowała swoją historię w książce jubileuszowej pt. *90 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej w Ostrowi Mazowieckiej (1928-2018)* (2019). Przypomnijmy, że od 2013 r. MBP organizuje konkurs literacki „Tu jest moje miejsce, tu jest mój dom...”, którego celem jest ocalenie od zapomnienia amatorskiej twórczości literackiej. Konkurs jest przede wszystkim kierowany do uczniów, ale również dorosłych. Teksty laureatów są publikowane. Dotychczas wydano je dwukrotnie: za okres 2013-2017 (2018) i 2018-2023 (2023). Natomiast w 2022 r. zostały wydane wiersze i opowiadania Petroneli Pawłowskiej pt. *Opowieść z książką w tle*.

Inicjatywy wydawnicze podejmują też inne biblioteki w powiecie ostrowskim. W 2014 r. Biblioteka Publiczna Gminy Zareby Kościelne wydała książkę pt. *Historia nasza pamięcią pisana* (red. Elwira Krupa). W 2008 r. Biblioteka Publiczna oraz Gminny Ośrodek Kultury i Sportu (GOKiS) w Bogutach-Piankach wspólnie wydały książkę *Trudna droga zesłania* przedstawiającą postać Wiktora Godlewskiego – zesłańca, przyrodnika, badacza flory i fauny Syberii.

W następnych latach nakładem Biblioteki ukazało się kilka tomików wierszy miejscowego lekarza Sławomira Szewczyka. W 2014 r. ukazały się dwie książki prezentujące zespół ludowy Żurawiacy i folklor mazowiecko-podlaskiego pogranicza: *Hej! Z Bogut do Ostrowi...* oraz *30 lat kołędowania*. Wydawcą obu pozycji był Urząd Gminy, a redaktorem Roman Świerżewski – ówczesny dyrektor GOKiS i jednocześnie założyciel zespołu i jego wieloletni kierownik. R. Świerżewski był animatorem kultury, społecznikiem, autorem biografii miejscowych twórców i artykułów w czasopiśmie. Z jego też inicjatywy został ustanowiony w 1992 r. Medal im. Wiktora Godlewskiego, przyznawany za zasługi na rzecz ochrony przyrody oraz popularyzację wiedzy przyrodniczej.

W 2014 r. nakładem Biblioteki Publicznej w Nurze ukazał się album *Gmina Nur w starej fotografii: 580-lecie nadania Nurowi praw miejskich*, którego autorką jest Lucyna Mazur-Warchała. Parafia pw. św. Jana Apostoła w Nurze wydała książkę *Zaszków* autorstwa ks. Zbigniewa Idzikowskiego i ks. Dariusza Kisiela (2017) zawierającą opis historyczny i geograficzny jednej z najstarszych miejscowości Mazowsza. W 2025 r. z inicjatywy proboszcza parafii Zuzela ks. kan. Jerzego Krysztopy ukazała się publikacja *Zuzela. Nadbużańska filia opactwa czerwńskiego*. Autor, ks. prof. Kazimierz Łatak, szczegółowo opisuje dzieje ośrodka kanonicznego w Zuzeli, jego rolę religijną, kulturową i gospodarczą w regionie nadbużańskim.

W pierwszej dekadzie XXI wieku Urząd Miasta w Ostrowi Mazowieckiej wydał kilka albumów promujących miasto: *Ostrów Mazowiecka w obiektywie* (2003), *Wybieram Ostrów Mazowiecką* (2006), *80 lat ratusza w Ostrowi Mazowieckiej* (2007), *Ostrów Mazowiecka łączy wschód i zachód* (2008). Autorem zdjęć jest Andrzej Mierzwiński, a teksty opracował Wydział Promocji UM.

W 2004 r. nakładem Urzędu Miasta ukazał się drukiem *Zbiór materiałów do monografii miasta Ostrowi Mazowieckiej* – książka pisana przez wiele lat przez Jana Zakrzewskiego, burmistrza Ostrowi Mazowieckiej w latach 1930-1933.

Muzeum – Dom Rodziny Pileckich, które powstało w Ostrowi w 2016 r. gromadzi dokumenty i pamiątki związane z rotmistrzem Witoldem Pileckim, okresem II wojny światowej oraz historią miasta i powiatu. Organizuje wystawy i spotkania o charakterze historycznym. W 2024 r. Muzeum zorganizowało pierwszą konferencję pod hasłem „Ocalić od zapomnienia. Historia II wojny światowej na Ziemi Ostrowskiej” (10-11 września 2024). W następnym roku Muzeum opublikowało wydawnictwo pokonferencyjne zawierające większość prezentowanych referatów. W 2025 r. odbyła się kolejna konferencja z tego cyklu pn. „Ziemia Ostrowska wobec dwóch totalitaryzmów”. W 2023 r. nakładem Muzeum ukazała się *Księga Pamięci Gminy Żydowskiej w Ostrowi Mazowieckiej*. Publikacja, która powstała we współpracy z Łomżyńskim Towarzystwem Naukowym im. Wagów stanowi cenne źródło do badania dziejów społeczności żydowskiej w Ostrowi Mazowieckiej, a także historii miasta.

Długa historia Banku Spółdzielczego w Ostrowi Mazowieckiej została przedstawiona w książ-

ce *Bank Spółdzielczy w Ostrowi Mazowieckiej 1898-1998* (1998) autorstwa Zbigniewa Krutczenki i Krzysztofa Mielnikiewicza. 10 lat później ukazała się książka *110 lat Banku Spółdzielczego w Ostrowi Mazowieckiej 1898-2008*.

Poza Ostrowią towarzystwa kulturalne powstały także w innych miejscowościach. Niektóre są bardzo aktywne, inne mniej. Warto tu zwrócić uwagę na aktywność społeczności Wąsewa, która dokumentuje swoją historię, oświatę, kulturę. W 2009 r. ukazała się książka *Wąsewo i okolice w legendzie, opowieści i fotografii* pod redakcją Cezarego Pałubińskiego, pasjonata historii i badacza lokalnych dziejów (2009, wyd. 2 – 2014). Wydawcą było Stowarzyszenie Ziemia Wąsewska. W 2015 r. parafia wydała książkę *Cuda i łaski Boże za przyczyną Matki Bożej Wąsewskiej* opracowaną z inicjatywy ks. Leszka Rukata. Następną książką, autorstwa ks. Rafała Figla pt. *Bitwa pod Wąsewem: epizod Wielkiej Wojny (4-7 sierpnia 1915 r.)* ukazała się w 2016 r., a wydawcą było Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. A. Chętnika. Trzecią książką była publikacja *200-lecie Szkoły Podstawowej 1819-2019*. Wydał ją w 2019 r. Zespół Placówek Oświatowych im. Jana Pawła II w Wąsewie. W 2022 r. ukazała się *Historia Szkoły Podstawowej w Rząśniku Włosciańskim 1918-2018* pod red. Krystyny Szolkowskiej – miejscowości położonej na terenie gminy Wąsewo.

Towarzystwo Przyjaciół Broku (powstało w 1935 r., reaktywowane w 1976, niestety już nieistniejące) wydało w 1989 r. ważną publikację *Brok i Puszcza Biała: przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze*. Autorami tekstów byli w większości znani historycy z Uniwersytetu Warszawskiego i Polskiej Akademii Nauk. W 2022 r. z okazji 100. rocznicy przywrócenia praw miejskich Urząd Gminy Brok wydał pracę zbiorową pod redakcją Jadwigi Sadowskiej pt. *Brok nad Bugiem: w stulecie odzyskania praw miejskich*. Są to dwie cenne inicjatywy wydawnicze, które dają obraz historii Broku od czasów najdawniejszych do współczesności. Dodajmy też, że w 2025 r. Urząd Gminy w Broku sfinansował częściowo dwie publikacje literackie: *Wierszyki ks. Stanisława Skarzyńskiego* oraz wiersze emerytowanej nauczycielki szkoły w Broku Barbary Jagiełło pt. *Patrzę....*

Działalność wydawniczą prowadziło zlikwidowane już Towarzystwo Miłośników Ziemi Ostrowskiej. W latach 70. ukazał się *Głos Ostrowi: Jednodniówka Towarzystwa Miłośników Ziemi Ostrowskiej* (1975) oraz *Głos Ostrowi: materiały do najnowszych dziejów Ostrowi Mazowieckiej i okolic: praca zbiorowa* (1979).

W 1988 r. stowarzyszenie we współpracy z Mazowieckim Ośrodkiem Badań Naukowych im. Stanisława Herbsta opublikowało pracę magisterską Zofii Mirkowicz *Ostrów Mazowiecka w okresie międzywojennym 1918-1939* (1988).

W 2007 r. ukazał się pierwszy tom *Z dziejów miasta i powiatu 1939-1950* Edwarda Podlesia, którego wydawcą był Związek Międzygminny „Ziemia Ostrowska”, tom drugi obejmujący lata 1950-1975 wydało Towarzystwo Miłośników Ziemi Ostrowskiej w 2011 r.

Z inicjatywy utworzonego w 2012 r. Towarzystwa Przyjaciół Komorowa ukazała się książka *Wybrane wydarzenia z historii wsi Komorowo i ludzi z nią związanych* (2015, wyd. 2 – 2017). Większość tekstów w niej zamieszczonych pochodzi z innych wydawnictw i dotyczą m.in. dziejów miejscowości, historii szkoły podstawowej, kościoła. Książka zawiera biogramy osób związanych z Komorowem, a także wspomnienia założycielki szkoły handlowej w Ostrowi Teofili Ptaszyńskiej.

Biblioteka Publiczna Gminy Andrzejewo wydała książkę *Pamiętamy i chcemy pamiętać* (2017), poświęconą bitwie pod Andrzejewem i Łętownicą 12-13 września 1939 r. oraz wiersze Ryszarda Skłodowskiego *Recepta na życie: wybór poezji* (2017). R. Skłodowski jest również autorem książki *Kościół i Ojczyzna. Cierniste ścieżki posługi duszpasterskiej Błogosławionego Kardynała Stefana Wyszyńskiego* wydanej przez Urząd Gminy w Andrzejewie w 2022 r., która podkreśla związki Prymasa z tą miejscowością.

Parafia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny we współpracy z Towarzystwem Rozwoju Ziemi Andrzejewskiej (TRZA) wydała książkę Damiana Jasko *Stefan Wyszyński w Andrzejewie – dzieciństwo, wizyty, pamięć* (2020). TRZA założyło też portal historyczny „Wrona”, gdzie można znaleźć artykuły opisujące dzieje Andrzejewa i okolic, biografie ludzi związanych z miejscowością, informacje o szkolnictwie, parafii, zabytkach, a także filmy przedstawiające historyczne wydarzenia w regionie.

Swoje monografie mają wszystkie ostrowskie szkoły średnie, a także Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Starym Lubiejewie, najczęściej wydawane z okazji jubileuszy, m.in.: *Od Handlungsschule do Zespołu Szkół Nr 2 w Ostrowi Mazowieckiej 1940-2010* (2010), *50 lat szkolnictwa w Lubiejewie* (2008). Koło Wychowanków i Absolwentów Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Ostrowi Mazowieckiej, podczas odbywających się co 5 lat zjazdów absolwentów, prezentuje kolejne albumy dotyczące historii szkoły, m.in. *Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące w Ostrowi Mazowieckiej 1909-1999* pod red. Jana Dzieniszewskiego i Adama Dobrońskiego (1999), *Złoty wiek ostrowskiej Alma Mater: Ostrów Mazowiecka 1909-2009* autorstwa Adama Dobrońskiego (2009), *Trwały ślad po nas...* pod redakcją Adama Dobrońskiego i Tadeusza Zaniewskiego (2014).

Ukazały się też monografie niektórych szkół podstawowych, m.in. *Dzieje ostrowskiej „Jedynki”, Jubileusz 125-lecia Publicznej Szkoły Podstawowej im. płk dypl. Ludwika Bociańskiego w Komorowie 1898-2023* (2023), *Publiczna Szkoła Podstawowa im. Marii Dąbrowskiej w Dudach: historia, współczesność, przyszłość* (2024).

Z okazji jubileuszu została wydana książka *Nasz Ośrodek – historia pisana sercem: 50 lat Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego im. Ks. kard. Stefana Wyszyńskiego w Zuzeli* (2025).

Wspomnijmy tu również działalność dokumentacyjną organizacji kombatanckich i kilku osób indywidualnych zajmujących się problematyką II wojny światowej na naszym terenie. Cenne

jest opracowanie *Księga pamięci żołnierzy Armii Krajowej obwodu Ostrów Maz: obszar warszawski, podokręg Warszawa-Wschód 1939-1945* (2007), która w swojej głównej części zawiera spis osób zaangażowanych w działania partyzanckie, aresztowanych, zesłanych do niemieckich obozów koncentracyjnych, zabitych w egzekucjach zbiorowych, prześladowanych po wojnie. Uzupełnienie opisu działań bojowych Armii Krajowej stanowią opracowania Zbigniewa Kempistego *Bitwa pod Pecynką* (1990), *Szczęście w nieszczęściu* Apolinarego Kropiwnickiego (2000) oraz wspomnienia Jerzego Bauera *My z ósmej kompanii* (2008). Na uwagę zasługuje książka *Dam im imię na wieki: Polacy z okolic Treblinki ratujący Żydów* (2011), której autorami są dyrektor Muzeum Treblinka Edward Kopówka i ks. Paweł Rytel-Andrianik.

\*\*\*\*

Czy przedstawiona wyżej działalność osób, instytucji i organizacji, to dużo czy mało? Wydaje się, że dużo, przy czym trzeba zwrócić uwagę, że aktywizacja tej działalności nastąpiła w zasadzie w ciągu ostatnich dwudziestu lat. Niemalą rolę w tym odgrywają ludzie z kręgu „Rocznika Ostrowskiego”, bibliotekarze Miejskiej Biblioteki Publicznej, nauczyciele szkół w regionie, pasjonaci historii. Na pewno istotne jest poszerzenie grupy osób badających historię ziemi ostrowskiej, ale ważne jest też zrozumienie znaczenia tej działalności oraz wsparcie instytucji i organizacji, w tym samorządu miejskiego i samorządów gminnych.

